

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2022 metai

2

LI

Vilnius 2022

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEARBOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2022

2

Vilnius 2022

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2022

2

Vilnius 2022

Žurnalo leidybą finansavo
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS
2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

Projekto finansavimo sutartis Nr. S-LIP-22-32

Redakcinė kolegija / Editorial Board / Redaktion:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuva /
Vytautas Magnus University, Lithuania

Krzysztof BUCHOWSKI
Balstogės universitetas, Lenkija /
University of Białystok, Poland

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Tomasz KEMPA
Mikalojaus Koperniko universitetas Torunėje, Lenkija /
Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vėjas G. LIULEVIČIUS
Tenesio universitetas Noksvilyje, JAV /
University of Tennessee, Knoxville, USA

Bernadetta MANYŚ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje, Lenkija /
Adam Mickiewicz University, Poznań, Poland

Elmantas MEILUS (pirmininko pavaduotojas / Deputy Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Lietuva /
Lithuanian Culture Research Institute, Lithuania

Mathias NIENDORF
Greifswaldo universitetas, Vokietija /
University of Greifswald, Germany

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas, Lietuva /
Vilnius University, Lithuania

Jolita SARCEVIČIENĖ (atsakingoji sekretorė / Executive Secretary)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Gintautas SLIESORIŪNAS (pirmininkas / Editor-in-Chief)
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Darius STALIŪNAS
Lietuvos istorijos institutas, Lietuva /
Lithuanian Institute of History, Lithuania

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas, JAV /
Millersville University, USA

Joachim TAUBER
Šiaurės Rytų institutas Liuneburge, Vokietija /
Nordost Institut in Lüneburg, Germany

Theodore R. WEEKS
Pietų Iliojaus universitetas Karbondelje, JAV /
Southern Illinois University, Carbondale, Ill., USA

Andrzej ZAKRZEWSKI
Varšuvos universitetas, Lenkija /
University of Warsaw, Poland

Registruota duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.

EBSCO Publishing. Lituanistika

Recenzuojamas mokslo žurnalas, leidžiamas nuo 1971 m. Per metus išeina 1 tomas (2 numeriai).

Elektroninę straipsnių versiją pdf formatu galima rasti internetinėje svetainėje:

<https://www.istorija.lt/leidiniai/mokslo-zurnalai-ir-testiniai-leidiniai/lietuvos-istorijos-metrastis/672>

ISSN 0202-3342
e-ISSN 2538-6549

© Lietuvos istorijos institutas, 2022
© Straipsnių autoriai, 2022

RŪTA Č A P A I T Ė

Lietuvos istorijos institutas

JONO RADVILOS (MIKALOJAUS RADVILOS (*AMOR POLONIAE*) SŪNAUS) AUTOGRAFAS – TARP GOTIKOS IR HUMANIZMO

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariamas Mikalojaus Radvilos, Vilniaus vaivados ir Lietuvos didžiojo kanclerio sūnaus Jono Radvilos autografas. Svarstoma, kuriuo kursyvu (gotikiniu, humanistiniu) vaivadaitis mokėsi rašyti vaikystėje, kaip jo *ranka* koreliuoja su jo aplinkos ankstesnės kartos ir jo bendraamžių autografais bei atliepia to laiko lotyniškojo kursyvo raidos tendencijas, kasdieniame gyvenime susiklosčiusias gotikinio kursyvo vartojimo praktikas.

RAKTINIAI ŽODŽIAI: Autografas, Jonas Radvila, Stanislovas Radvila, Janas Łaskis, Jeronimas Łaskis, humanistinis kursyvas, gotikinis kursyvas, mišrusis kursyvas.

ABSTRACT. The article discusses the autograph of Jonas Radvila, the son of Mikalojus Radvila, the palatine of Vilnius and Grand Chancellor of Lithuania. It considers which cursive script (Gothic or Humanist) the palatine's son learnt to write in his childhood, how his hand correlates with the autographs of the earlier generation and of his contemporaries from his milieu, how it reflects the trends of the Latin cursive of the time and the daily practices of the use of the Gothic and Gothic cursive script.

KEYWORDS: autograph, Jonas Radvila, Stanislovas Radvila, Jan Łaski, Hieronim Łaski, Humanist cursive, Gothic cursive, Mixed cursive.

Paleografijos bei kultūros istorijos tyrimuose skiriama dėmesio vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų garsių asmenų (valdovų, didikų, aukštų bažnyčios hierarchų, mokslininkų, menininkų ir kt.) autografams¹. Tyrėjai, atsižvelgdami į lotyniškojo kursyvo raidos

¹ M. Wagendorfer, *Die Schrift des Eneas Silvius Piccolomini*, *Stude etati*, vol. 441, Città del Vaticano, 2008; *Autografi letterati italiani. IL cinquecento*, a cura Matteo Motolese, Paolo Procaccioli, Emilio

tendencijas, raštingiems asmenims keltus skirtingus plunksnos valdymo reikalavimus, nuo XV a. pradžios besiklosčiusią, o XVI a. įsitvirtinusią dviraštystę ar net daugraštystę², aiškinasi, kurį kursyvą (gotikinį ar humanistinį, mišrųjį) valdovai, didikai, iškilūs politikai, menininkai, mokslininkai vartojo. Svarstoma, kuriuo kursyvu jie buvo išmokę rašyti vaikystėje, aiškinamasi, kito ar ne jų autografas metams bėgant. Jei kito, koks buvo pokyčių pobūdis ir priežastys³. Plėtojant autografo tyrimų problematiką, imta skirti dėmesio valdovų ir didikų vaikų autografams⁴.

Istoriografijoje pateikta įvairių duomenų apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didikų autografus – dažnai tai sudėtinė publikuojamo šaltinio aprašo dalis (pvz., fiksuojama, kad rašė pats didikas ar didikė, kartais nurodoma, kuris kursyvas (goti-

Russo, consulenza paleografica di Antonio Ciaralli, t. I, Roma, 2009; *Renaissance handwriting. An Anthology of Italic Scripts by Alfred Fairbank and Bertold Wolpe*, London, 1960, p. 28–34, 52–82, Plates 2a–2c, 4, 5, 8, 9, 12, 13–17, 19, 24–29, 32–39, 41, 47, 52, 54–56; B. B i s c h o f f, *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*, Bd. 3: *Unveränderte Auflage (Grundlagen der Germanistik, Bd. 24)*, 2004, S. 195, 196; Fr. B e c k und L. Fr. B e c k, *Die lateinische Schrift. Schriftzeugnisse aus dem deutschen Sprachgebiet vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Köln–Weimar–Wien, 2007, S. 103, 104, 263, 265, 267, Abb. 73ab, 74, 75; P. H e r d e, *Die Schrift der Florentiner Behörden in der Frührenaissance (ca. 1400–1460). Ein Beitrag zur Frage des Übergangs von der gotischen zur humanistischen Schrift, Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde (toliau – AD)*, Bd. 17, 1971, S. 303–306, 308, 311, 312, 316; U. B o r k o w s k a, *Królewskie modlitewniki. Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*, Lublin, 1999, s. 97, 98, 309; Z. A m e i s e n o w a, *Cztery rękopisy iluminowane z lat 1524–1528 w zbiorach obcych, Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii*, t. CXLIII, 1967, s. 11; J. S ł o w i ŋ s k i, *Dawna sztuka pisania a możliwości identyfikacji pisma, Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze = Written Culture of the Middle Ages and of Modern Times. The Research Problems and Contexts*, red. naukowa = ed. by P. Dymmel, B. Trelińska, Lublin, 1998, s. 217; R. Č a p a i t ė, *Lotyniškojo kursyvo įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmens autografo aspektu (XV a. paskutinis ketvirtis – XVI a.), Ženkliai, simboliai, prasmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu: mokslinių straipsnių rinkinys*, sud. R. Čapaitė, G. Zujienė, Vilnius, 2019, p. 203–211, 213–230; R. Č a p a i t ė, *Boguslavo Radvilos autografas XVII a. lotyniškojo kursyvo kontekste, Lietuvos istorijos metraštis. 2020/2*, 2020, p. 6–8, 12–36; В. Н. М а л о в, *Происхождение современного письма. Палеография французских документов конца XV–XVIII в.*, Москва, 1975, с. 81–83, 143.

²Fr. B e c k und L. Fr. B e c k, *Die lateinische Schrift*, S. 59, 61, 103, 104; B. B i s c h o f f, min. veik., p. 195, 196; 159; P. H e r d e, min. veik., p. 303–306, 308, 311, 312, 316; L. S a n t i f a l l e r, *Bozner Schreibriften der Neuzeit 1500–1851. Beiträge zur Paläographie. Mit 111 Tafeln*, Series: *Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg*, Jena, 1930, Hft. 7, S. 33–65; J. S ł o w i ŋ s k i, *Dawna sztuka pisania a możliwości identyfikacji pisma*, s. 215–218; J. S ł o w i ŋ s k i, *Nauczanie pisania w szkołach Toruńskich XVI–XVIII w.*, *Zapiski Historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, t. 5, 1990, nr 4, s. 21–42.

³M. W a g e n d o r f e r, min. veik.; B. B i s c h o f f, min. veik., p. 195, 196; P. H e r d e, min. veik., p. 303–306, 308, 311, 312, 316; J. S ł o w i ŋ s k i, *Dawna sztuka pisania*, s. 209–219; R. Č a p a i t ė, *Lotyniškojo kursyvo įvairovė*, p. 203–211, 213–230; ta pati, *Boguslavo Radvilos autografas*, p. 6–8, 12–36.

⁴*Renaissance handwriting*, p. 29, 30, 63–65, Plate 24, 25; R. Č a p a i t ė, *Boguslavo Radvilos autografas*, p. 6–8, 12–36.

kinis, humanistinis ir kt.) vartotas, rašyta gražiai, atsainiai)⁵. Didikų autografų tema kartais paliečiama analizuojant jų biografiją, raštingumą (pvz., spręsta vienas ar kitas asmuo rašė, fiksuota – ranka išlavinta, neišlavinta)⁶. Didikų autografai yra tapę ir atskiru paleografinio tyrimo objektu: jie svarstyti vėlyvųjų viduramžių ir naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo raidos kontekste, atsižvelgiant į gotikinio ir humanistinio

⁵ M. Ferenc, *Mikołaj Radziwiłł „Rudy“ (ok. 1515–1584): działalność polityczna i wojskowa*, Kraków, 2008, s. 23, 24; *Listy polskie XVI wieku*, t. I: *Listy z lat 1525–1548 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, pod red. K. Rymuta, Kraków, 1998, nr 39, s. 91; nr 41, s. 96; nr 147, s. 381; nr 148, s. 386; nr 149, s. 391; nr 150, s. 394; nr 152, s. 405; nr 153, s. 409; nr 154, s. 411; nr 155, s. 414; nr 162, s. 431; nr 163, s. 433; nr 166, s. 442; nr 167, s. 444; nr 169, s. 447; nr 171, s. 456; nr 172, s. 458; nr 175, s. 469; nr 176, s. 472; nr 180, s. 479; nr 184, s. 490; *Listy polskie XVI wieku*, t. II: *Listy z lat 1548–1550 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, pod red. K. Rymuta, Kraków, 2001, nr 187, s. 4; nr 193, s. 18; nr 194, 21; nr 195, s. 26; nr 202, s. 44; nr 208, s. 60; nr 213, s. 77; nr 218, s. 95; nr 219, s. 97; nr 221, s. 104; nr 222, s. 107; nr 223, s. 107; nr 231, s. 134; nr 232, s. 137; nr 272, s. 232; nr 281, s. 253; nr 282, s. 255; nr 283, s. 257; nr 286, s. 264; nr 287, s. 267; nr 291, s. 277; nr 297, s. 291; nr 300, s. 299; nr 301, s. 307; nr 302, s. 309; nr 306, s. 323; nr 307, s. 325; nr 309, s. 329; nr 330, s. 398; nr 339, s. 425; *Listy polskie XVI wieku*, t. III: *Listy z lat 1550–1551 ze zbiorów Władysława Pociechy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewicza*, pod red. K. Rymuta, Kraków, 2004, nr 371, s. 3; nr 376, s. 23; nr 377, s. 30; nr 379, s. 34; nr 388, s. 61; nr 392, s. 77; nr 393, s. 81; nr 394, s. 83; nr 395, s. 85; nr 401, s. 97; nr 405, s. 106; nr 406, s. 109; nr 408, s. 118; nr 410, s. 122; nr 411, s. 124; nr 412, s. 127; nr 414, s. 134; nr 416, s. 140; nr 417, s. 142; nr 419, s. 147; nr 42, s. 156; nr 424, s. 163; nr 426, s. 167; ks. L. Gładyszewski, *Korespondencja studentów bolońskich z prymasem Janem Łaskim w 1515 roku*, *Studia Gnesnensia*, t. III, Gniezno, 1977, s. 268, 269, 276; R. Ragauskienė, A. Ragauskas, *Barboros Radvilaitės laiškai Žygmantui Augustui ir kitiems. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*, Vilnius, 2001, nr. 1, p. 168; nr. 2, p. 168, 169; nr. 3, p. 170; nr. 4, p. 171; nr. 5, p. 172; nr. 7, p. 175; nr. 8, p. 176; nr. 10, p. 178; nr. 11, p. 179; nr. 12, p. 180; nr. 13, p. 181; nr. 14, p. 183; nr. 15, p. 183; nr. 16, p. 184; nr. 17, p. 185; nr. 18, p. 186; nr. 19, p. 187; nr. 20, p. 188; nr. 22, p. 190; nr. 24, p. 192, 193; nr. 25, p. 193; nr. 26, p. 194; nr. 27, p. 195; nr. 29, p. 199; nr. 31, p. 200; nr. 32, p. 201; nr. 33, p. 202; nr. 34, p. 202; nr. 35, p. 204; nr. 36, p. 205; nr. 37, 38, p. 206; nr. 39, p. 207; nr. 40, p. 208; nr. 41, p. 209; nr. 42, p. 210; nr. 43, p. 211; nr. 44, p. 212; nr. 45, p. 213; nr. 46, p. 214; nr. 47, p. 215; nr. 48, p. 217; nr. 49, p. 218; A. Przeździecki, *Jagiellonki polskie w XVI wieku*, t. I, Kraków, 1868, s. 187, 188, 216, 219, 222, 223, 224, 227, 339, Dodatki IV, nr 1, s. 301, 302; nr 2, s. 302; nr 3, s. 304; nr 4, s. 304; nr 5, s. 305, 306; nr 7, s. 308; nr 8, s. 309; nr 14, s. 314, 315; nr 18, s. 318, 319; nr 25, s. 326; nr 40, s. 340; nr 41, s. 341; F. Pułaski, *Nieznanne listy Barbary Radziwiłłówny do Mikołaja Rudego i do Zygmunta Augusta*, Warszawa, 1906, nr 1, s. 3, 4; nr 2, s. 5; nr 3, s. 5, 6; nr 4, s. 7; nr 5, s. 8; nr 6, s. 8; Fr. Pułaski, *Listy Barbary Radziwiłłówny (pięć do Mikołaja Radziwiłła Rudego, jeden do Zygmunta Augusta)*, *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa, 1505–1905*, Ignacy Chrzanowski [przedm.], Warszawa, 1905, Część druga; Materiały, nr 1, s. 60, 61; nr 3, s. 62, 63; nr 4, s. 64; nr 5, s. 65; nr 6, s. 65, 66; M. Baliński, *Pisma historyczne*, t. I: *Pamiętniki o królowej Barbarze, żonie Zygmunta Augusta*, cz. I, Warszawa, 1843, s. 67, 252; M. Baliński, *Pisma historyczne*, t. II: *Pamiętniki o królowej Barbarze żonie Zygmunta Augusta*, cz. II, Warszawa, 1843, s. 112, 122.

⁶ A. Przeździecki, min. veik., t. I, p. 186–188, 216, 219, 223, 225–227, 339; ks. L. Gładyszewski, min. veik., p. 266, 267; R. Ragauskienė, A. Ragauskas, min. veik., p. 91, 93, 94, 96, 97, 100, 102, 103, 138, 139, 149, 151, 152, 153, 154, 156; R. Ragauskienė, *Barbora Radvilaitė*, Vilnius, 1999, p. 99, 101.

kursyvų vartojimo ne tik įvairiose valstybėse, bet ir aplinkose tendencijas⁷. Lietuvos didikų vaikų autografaai iki šiol sulaukė nedaug dėmesio⁸.

Straipsnyje aptariamas Mikalojaus Radvilos (dar vadinto *Amor Poloniae*⁹), Vilniaus vaivados ir Lietuvos didžiojo kanclerio, sūnaus Jono Radvilos autografas. Svarstoma, kuriuo kursyvu (gotikiniu, humanistiniu) vaivadaitis mokėsi rašyti vaikystėje, kaip jo autografas (*ranka*) koreliuoja su jo aplinkos ankstesnės kartos ir jo bendraamžių autografais. Analizuojama, kaip J. Radvilos vartotas kursyvas atliepia to laiko lotyniškojo kursyvo raidos tendencijas, kasdieniame gyvenime susiklosčiusias gotikinio ir gotikinio kursyvo vartojimo praktikas.

Disponuojama labai negausiais šaltiniais: trimis Jono Radvilos ranka 1515 m. Gniezno arkivyskupui Janui Łaskiui parašytais laiškais¹⁰. Svarstant iškeltus klausimus tyrime pasitelkta ir lyginamoji medžiaga. Tai jo brolio Stanislovo Radvilos, Gniezno arkivyskupo Jano Łaskio ir jo sūnėnų Jano ir Jeronimo Łaskių, Jano Brannickio¹¹, XV a. pabaigos – XVI a. pirmosios pusės Vakarų Europos iškilnių asmenų (valdovų ir valdovių, didikų ir didikų, politikų, menininkų) autografaai¹², sekretorių ar raštininkų rankai priskirtini valdovų ir didikų dokumentai bei laiškaai¹³, XVI a. pirmosios pusės kaligrafų veikalai¹⁴.

⁷R. Č a p a i t ė, Lotyniškojo kursyvo įvairovė, p. 190–239; ta pati, Boguslavo Radvilos autografas, p. 12–40.

⁸R. Č a p a i t ė, Boguslavo Radvilos autografas, p. 12–24; ks. L. G ł a d y s z e w s k i, min. veik., p. 266, 267.

⁹*Galerja Nieświeżska portretów Radziwillowskich, opisana przez Edwarda Kotlubaję. Z drzeworytami Michała Starkama*, Wilno, 1857, s. 35.

¹⁰Archiwum Archidiecezjalnie w Gnieźnie (toliau – AAG), Sygn. Listy nr 3304 dawna sygnatura (toliau – d. s.) 5/19; nr 3305 d. s. 5/17; nr 3306 d. s. 5/13.

¹¹AAG, Sygn. Listy nr 160 d. s. 5/14; 1945 s. d. 5/15; 1946 s. d. 5/18; 1986 s. d. 5/6; 3304 s. d. 5/19a; Biblioteka Jagiellońska, Dypl. 63, 95, 99, 181, 277.

¹²*Autografi letterati italiani*, p. 3, 4, 6–11, 13, 28, 29, 31–48, 60–65, 77–79, 86–93, 95–97, 99–104, 121, 122, 126, 127, 129–136, 140–147, 197, 198, 201–219, 229–231, 233, 235–240, 255, 256, 264–273, 276–283, 309–317, 319–325, 327, 328, 330–338, 350–357, 381–384, 405, 407–412; *Renaissance handwriting*, Plates 5, 8, 9, 12–14, 19, 24–29, 32–39.

¹³Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – LMAVB RS), F1–27, 33, 39, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 64, 93, 100, 504, 505, 508, 509; F3-81, 85, 100; F5-4; F6-83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 97, 99, 115, 120, 127, 133, 138, 153, 154, 155, 156, 159; Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie (toliau – B. Czart.), perg. 775, 1218; *Renaissance handwriting*, Plates 18, 20–22.

¹⁴*Three classics of Italian calligraphy, an unabridged reissue of the writing books of Arrighi, Tagliente and Palatino, with an introduction by Oscar Ogg*, New York, 1953, Facsimile: Arrighi, p. 7–62, G. A. T a g l i e n t e, p. 63–119; *Lo presente libro insegna la vera arte de lo eccellente scriuere de diuerse varie sorti de lettere le quali se fanno per geometrica ragione & con la presente opera ognuno le potrà stampare e impochi giorni per lo amaistramento, ragione, & essempli, come qui sequente vederai. Opera del Tagliente nuouamente composta...*, [Venice?] 1524; L. W a g n e r, *Proba centum scripturarum. Ein Augsburger Schriftmusterbuch aus dem Beginn des 16. Jahrhunderts*, Faksimile-Ausgabe mit einem Begleittext von Carl Wehmer, 2 vols., Leipzig, 1963; *Renaissance handwriting*, Plates 57–65b.

Terminai. Istoriografijoje kalbant apie XV a. antros pusės – XVI a. lotyniškąjį kursyvą vartojami labai įvairūs terminai¹⁵, dalį kurių pasitelkiame ir straipsnyje. *Lotyniškasis kursyvas*, suprantamas rašto sistemos prasme, apima gotikinį, humanistinį bei mišrųjį kursyvus, tad netaikomas kaip humanistinio kursyvo sinonimas. Terminas *gotikinis kursyvas* vartojamas kaip bendrasis terminas ir apima XV a. antroje pusėje – XVI a. įvairiose valstybėse funkcionavusius nacionalinius gotikinius kursyvus. Įvardijant tiksliau, atsižvelgiama į dukto ir chronologinį kriterijus. XVI a. pirmojoje pusėje vartotas vėlyvųjų viduramžių gotikinis kursyvas pagal dukta vadinamas *vėlyvųjų viduramžių gotikiniu kursyvu*. XV a. pabaigoje – XVI a. pirmojoje pusėje vartotas modernėjimo tendencijas atliepiantis naujųjų laikų gotikinis kursyvas įvardijamas *naujųjų laikų gotikiniu kursyvu*, sinonimiškai – *gotikiniu kursyvu*. Kai kalbama apie valstybėse funkcionavusius nacionalinius gotikinius kursyvus, nurodoma, kad tai, pvz., *vokiškasis gotikinis kursyvas*, *prancūziškasis gotikinis kursyvas* ir kt.¹⁶

Terminas *humanistinis raštas* straipsnyje vartojamas kaip bendrasis. Jis apima XV a. antrosios pusės raštinės humanistinį kursyvą, raštinės humanistinį raštą bei XVI a. pirmoje pusėje funkcionavusią raštinės humanistinio kursyvo renesansinę atmainą. XVI a. pirmos pusės raštinės humanistinis kursyvas, pusiau kursyvaus ar kursyvaus dukto, sinonimiškai vadinamas *humanistiniu raštinės kursyvu*, *renesansiniu humanistiniu kursyvu*, *formalioju humanistiniu kursyvu*, *formalioju renesansiniu humanistiniu kursyvu*, sinonimiškai – *cancellaresca italica*¹⁷.

XV a. – XVI a. pirmoje pusėje vartotas gotikinių ir humanistinių požymių turintis kursyvas ar raštinės raštas, vadinamas mišriuoju. Pagal gotikinių ir humanistinių elementų santykį skiriamos šios mišriojo kursyvo ar mišriojo raštinės rašto variacijos: gotikinis-humanistinis ir humanistinis-gotikinis.

Prieš aptariant Jono Radvilos autografa, tikslinga trumpai nusakyti XV a. pabaigos – XVI a. pirmos pusės lotyniškojo kursyvo raidos tendencijas, Vakarų bei Vidurio Europos valstybėse susiklosčiusią gotikinio ir humanistinio kursyvų vartoseną. Įvairiose valstybėse (pvz., Šventojoje Romos imperijoje, Prancūzijoje, Ispanijoje, Italijoje, Anglijoje ir kt.) susiformavo *savu raštu* laikytas nacionalinis gotikinis

¹⁵ Apie terminijos problemas ir nuodugnesnę istoriografiją žr. R. Č a p a i t ė, Naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo terminijos problemos, *Lietuvos istorijos metraštis. 2020/1*, 2020, p. 165–185; ta pati, Lotyniškojo kursyvo įvairovė, p. 194–196.

¹⁶ R. Č a p a i t ė, Naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo terminijos problemos, p. 167, 168; ta pati, Lotyniškojo kursyvo įvairovė, p. 194, 195.

¹⁷ R. Č a p a i t ė, Naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo terminijos problemos, p. 176–178; ta pati, Lotyniškojo kursyvo įvairovė, p. 195, 196.

kursyvas¹⁸. Kartu Martynas Steinmanas pažymi, kad nuo XVI a. pradžios humanistinio rašto įvaldymas tapo privaloma išsilavinimo dalimi¹⁹. Tai lėmė, kad per XVI a. pirmus du dešimtmečius raštinės humanistinis kursyvas įsitvirtino Italijoje bei išplito kitose Vakarų ir Vidurio Europos valstybėse²⁰.

Nacionaliniai gotikiniai kursyvai skyrėsi daktu, raidžių pavidalais²¹. Humanistinis raštinės kursyvas, skirtingai negu nacionaliniai gotikiniai kursyvai, buvo universalus, įvairiose valstybėse vartoti tie patys jo variantai ar labai panašios jų variacijos²².

¹⁸ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 61–63, 71–77; Fr. Beck, Die „Deutsche Schrift“ – Medium in fünf Jahrhunderten deutscher Geschichte, AD, 1991, t. 37, S. 461–466; H. Gutzwiler, Die Entwicklung der Schrift in der Neuzeit, AD, hrsg. von W. Heinemeyer, Köln–Weimar–Wien, 1992, Bd. 38, S. 385, 386; L. Santifaller, min. veik., p. 33; Fr. Muzika, Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets, Praha, 1965, Bd. I, S. 421, 422, 428–431, 442–447, 451–453, 460–463, 466, 467, 480–484, 501, 528–533, 536–538; Fr. Muzika, Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets, Praha, 1965, Bd. II, S. 85, 86, 90; A. Gieysztor, Zarys dziejów pisma lacińskiego, Warszawa, 1973, s. 182, 183, 185–190; K. Bobowski, Ewolucja pisma neogotyckiego na Śląsku od początku XVI do połowy XX wieku, Wrocław–Warszawa, 1992, s. 13; B. H. Малов, min. veik., p. 25–40, 57–64; Three classics of Italian calligraphy, Facsimile: Arrighi, p. 43–49; G. A. Tagliente, p. 63–119; L. Wagner, min. veik., p. 5, 6, 9, 14–17, 19, 20, 23–33, 35, 40, 43, 45, 50, 51, 52, 66, 73, 101; F. Steffens, Lateinische Paläographie. 125 Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transkription nebst Erläuterungen einer systematischen Darstellung der Entwicklung der lateinischen Schrift, Trier, 1903, S. XXVI.

¹⁹ M. Steinmann, Die humanistische Schrift und die Anfänge des Humanismus in Basel, AD, 1976, Bd. 22, S. 379.

²⁰ Ten pat, p. 437: Die beiden ersten Jahrzehnte des XVI Jhrs. brachten nicht nur in Italien sondern auch in Norden eine große Blüte der humanistischen Kursive.

²¹ Three classics of Italian calligraphy, Facsimile: Arrighi 43–49; J. Neudörffer, Ein gute Ordnung, vnd kurtze vnterricht, der fürnemsten grunde aus denen die Jungen, Zierlichs schreybens begirlich, mit besonderer kunst vnd behendigkeyt vnterricht vnd geübt möge[n] werden, [S. l.], 1538 [VD16 N 563]; Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 70–77, Abb. 55, S. 227, Abb. 67, S. 251, Abb. 69, S. 255, Abb. 70, S. 257, Abb. 96, S. 309, Abb. 97, S. 311, Abb. 100, S. 317, Abb. 101, S. 319, Abb. 121, S. 361, Abb. 124a, S. 367, Abb. 125, S. 369, Abb. 126, S. 371, Abb. 131, S. 381, Abb. 132, S. 383, Abb. 133, S. 385, Abb. 134, S. 387, Abb. 136, S. 391, Abb. 140ab, S. 399, Abb. 143, S. 405, Abb. 144, S. 407; Fr. Beck, Die „Deutsche Schrift“, S. 461–467; L. Santifaller, min. veik., p. 34–65; H. Gutzwiler, min. veik., p. 384–404, 422–425, 434–441, 452–455; T. N. Tamarra, Zur Geschichte der deutschen Kursive im 16. Jahrhundert. Bemerkungen zur Entwicklung dieser Schrift anhand von Dokumenten einer Sammlung aus St. Petersburg, AD, 1992, Bd. 38, S. 360–380; Fr. Muzika, Die schöne Schrift, Bd. I, S. 428, 431, 434–437, 442, 443, 445–453, 462, 463, 466, 467, 480–484, 501, 528–533, 536–538; K. Bobowski, min. veik., p. 13–25, 37–44; K. Górkki, Neografia gotycka. Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w., wydanie trzecie, Warszawa, 1978, s. 84–91; J. Słowiński, Nauczanie pisania w szkołach Toruńskich, s. 25, 31; B. H. Малов, min. veik., p. 24–40, 57–71; Fr. Steffens, min. veik., p. XXVI–XXVIII; I. Ceccherini, La lettera merchantescha nei trattati di scrittura del Cinquecento, Gazette du livre médiéval, 2012, vol. 59, p. 1–21.

²² J. Słowiński, Rozwój pisma lacińskiego, s. 103, 116; B. H. Малов, min. veik., p. 83–87; Renaissance handwriting, Plates 4–15, 18–26, 28–35; LMAVRS, F1-45, 48, 49, 52 (dekoro sumetimais įterptas vienas kitas gotikinis elementas), 64, 509; F6-84, 120 (dokumentas parašytas kaligrafiniu, pieštinio duko humanistiniu kursyvu, notaro įrašas – modernėjimo tendencijas atliepiančiu gotikiniu kursyvu, kuriame yra

Tose valstybėje, kuriose *savas* buvo nacionalinis gotikinis kursyvas, nusistovėjo nuostatos, kas turi būti rašoma gotikiniu, o kas humanistiniu kursyvu. Tekstai nacionaline kalba dažniausiai rašyti nacionaliniu gotikiniu kursyvu, o tekstai lotynų kalba – humanistiniu kursyvu ar humanistiniu raštu²³. Privačioje sferoje humanistinio ir gotikinio kursyvų vartojimas neretai persipindavo, juo labiau kad ne vienas raštin-gasis buvo įvaldęs abu kursyvus²⁴, o tai lėmė šių kursyvų sąveiką. Humanistinis kur-syvas darė įtaką gotikiniam kursyvui (įvairiose valstybėse tai vyko nevienodu tempu, mastu, skirtingomis formomis)²⁵. Kita vertus, XV a. pabaigos – XVI a. pirmosios pusės humanistiniame kursyve taip pat neretai rasdavosi daugiau ar mažiau gotikinio kursyvo elementų. Tai sąlygojo labai įvairaus pobūdžio mišriojo kursyvo ar raštinės mišriojo rašto susiformavimą²⁶.

Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XV a. pabaigoje – XVI a. pradžioje var-totas labai įvairus gotikinis (nuo senamadiško iki atliepiančio naujas, modernėjimo tendencijas, kartais jame pasitaiko pavienių humanistinio kursyvo elementų)²⁷ bei mišrusis²⁸ kursyvai, plito humanistinis kursyvas²⁹. XV a. paskutiniame trisdešimtmetyje ar amžiaus pabaigoje gimę Lietuvos didikai, kaip liudija jų autografi, vartojo mišrųjų raštinės raštą, humanistinį pieštinio dukto raštinės raštą, humanistinį raštinės kursyvą³⁰.

humanistinio kursyvo elementų), 133 (humanistiniame kursyve pasitaiko gotikinių elementų), 138, 155, 159; B. Czart., perg. 775, 1218 (1525 m. spalio 16 d. Vilniaus vyskupo Jono iš Lietuvos kunigaikščių dokumentas. Dokumentas parašytas pieštinio dukto kaligrafine *cancelaresca italika*, notaro patvirtinimas – pusiau kur-syvaus dukto humanistiniu kursyvu, kuriame yra gotikinio kursyvo elementų. Greta humanistinės formos vartotos gotikinės *s, h, f, s* ilgiosios ir *s* apvaliosios formos, pasitaiko gotikinis raidžių *m, n*, žodžio vidurio *u(v)* jungimo būdas.

²³ *Renaissance handwriting*, p. 28–34, Plates 7–15, 18–26, 28, 30, 34; Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 61, 62; J. Słowiński, Nauczanie pisanie w szkołach Toruńskich, s. 22, 25–27, 40; J. Słowiński, Dawna sztuka pisanie, s. 217, 218; K. Górski, min. veik., p. 119.

²⁴ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 61, 62; J. Słowiński, Nauczanie pisanie w szkołach Toruńskich, s. 22–41; J. Słowiński, Dawna sztuka pisanie, s. 217, 218; *Autografi letterati italiani*, p. 3–11, 37–46, 77–79.

²⁵ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 61, 62; L. Santifaller, min. veik., p. 34–65.

²⁶ LMAVB RS, F1-27, 33, 39, 42, 47, 49, 50, 51, 100, 508; F3-81, 100; F5-4; F6-83, 85, 87, 89, 91, 97, 99, 115, 127, 153, 154, 156; B. Czart., perg. 650; J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 86–88, 89, 91; B. H. Малов, min. veik., p. 82, 83; A. Gięsztor, min. veik., p. 191; *Renaissance handwriting*, Plates 27; *Autografi letterati italiani*, p. 3–7, 37–43, 86–88, 135, 136, 141, 142, 146, 147, 197, 198, 201–203, 207, 215–218, 219, 255, 256, 264–273, 276–283; Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 61, 62.

²⁷ LMAVB RS, F1-26, 27, 28, 504; F6-56, 57, 59, 61, 69, 72; B. Czart., perg. 607.

²⁸ LMAVB RS, F1-29, 52, 505; F3-100, F6-58, 65, 71, 115, 127, 133, 153, 154, 155, 156, 159.

²⁹ Ten pat, F1-64, 93; F3-85; F6-120, 138.

³⁰ R. Čapaite, *Lotyniškojo kursyvo įvairovė*, p. 203–206.

Vilniaus vaivados, Lietuvos didžiojo kanclerio Mikalojaus Radvilos sūnūs Jonas, Mikalojus ir Stanislovas iš pradžių mokėsi Lenkijoje, vėliau Jonas ir Stanislovas buvo Vienoje, 1514 m. jie išvyko į Romą, o iš jos į Boloniją³¹, kur atvyko 1515 m. sausį³², o 1516 m., pasak Motiejaus Strykowski, Jonas Radvila jau buvo Lietuvoje³³. Lieka neaišku, kuriuo kursyvu Vilniaus vaivados sūnūs mokėsi rašyti iki savo studijų užsienyje. Tačiau būnant svetur itin daug dėmesio skirta svetimų kalbų (lotynų, vokiečių, italų) mokymuisi³⁴. Tai patvirtina Jono Radvilos primui J. Łaskiui skirti laišakai. 1515 m. sausio 25, vasario 13 ir 19 d. laiškus lotynų kalba iš Bolonijos arkivyskupui J. Łaskiui vaivadaitis parašė pats. Savo ranka užrašė ir dorsalinį adresą. Vartojo tą patį *cancellaresca italica* variantą, kuriuo parašė laišką³⁵. Ludwikas Gładyszewskis J. Radvilos autografą apibūdino kaip humanistinį³⁶. J. Radvila vartojo pusiau kursyvų formalųjį raštinės humanistinį kursyvą. Didiko autografas truputį įvairuoja priklausomai nuo kruopštumo ir skubos rašant (nuo beveik dailia raštinės ar dailia raštinės iki taisyklingos *cancellaresca italica* versijos). Sausio 25 d. laišką J. Radvila parašė itin kruopščiai dailia raščiu ar beveik dailia raščiu (1 pav.)³⁷.

Vasario 9 ir 13 d. laiškus didikas veikiausiai rašė labiau skubėdamas gana taisyklinga *cancellaresca italica* (2 pav.)³⁸.

L. Gładyszewskis pastebėjo, kad vasario 9 d. laiške parašas kartojasi triskart³⁹. Laiškų dorsalinį adresą J. Radvila užrašė kruopščiai, tik darytina prielaida, kad sausio 25 ir vasario 9 d. laiškų – labiau skubėdamas, nei vasario 13 d. laiško. Tad sausio 25 ir vasario 9 d. laiškų dorsaliniam adrese jo autografas yra truputį laisvesnis ir kursyvesnis nei vasario 13 d. dorsaliniam adrese. Vasario 13 d. dorsalinis adresas užrašytas beveik dailia raščiu, labiau pieštine nei pusiau kursyvia *cancellaresca italica*.

³¹ M. Chachaj, *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów od początku XVI do połowy XVII wieku*, Lublin, 1995, s. 14.

³² Ten pat, p. 15.

³³ *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiėj Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładem powtórzeniem wydania pierwotnego królewskiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach ruskich przez Daniłowicza, pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań*, Warszawa, 1846, s. 390; M. Michalewiczowa, Radziwiłł Jan, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1987, s. 192; M. Chachaj, min. veik., p. 15.

³⁴ Ten pat, p. 15; M. Chachaj, min. veik., p. 15.

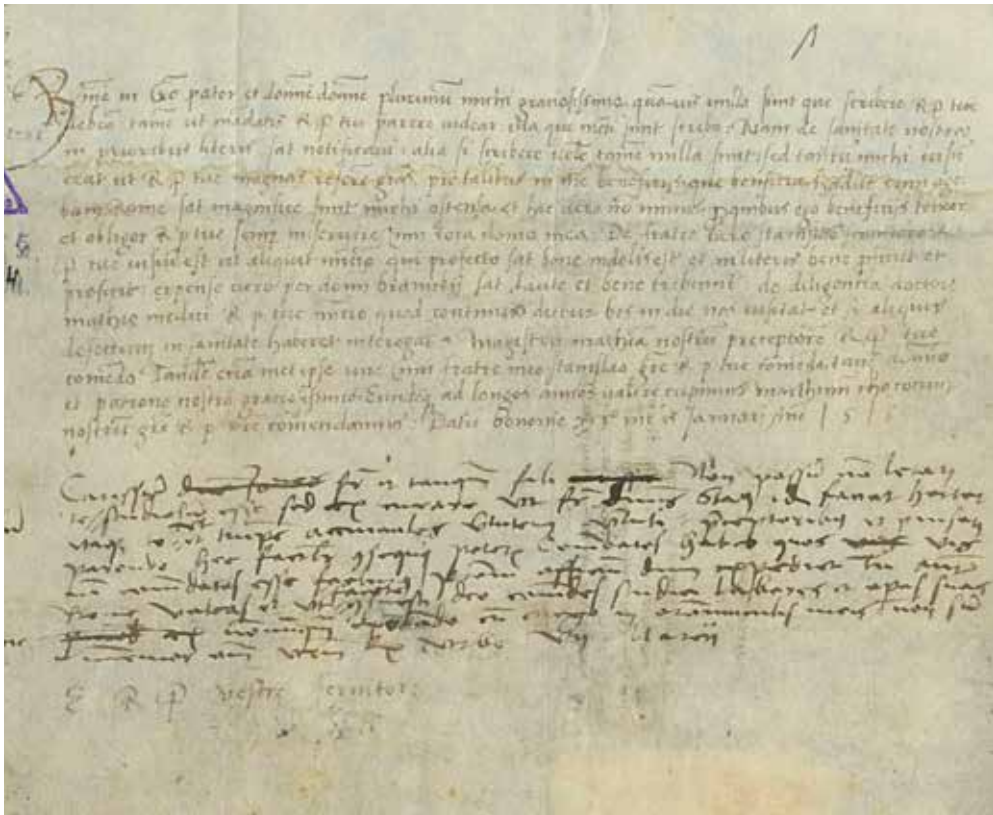
³⁵ AAG, Sygn. Listy nr 3304d. s. 5/19; nr 3305, d. s. 5/17; nr 3306 d. s. 5/13.

³⁶ ks. L. Gładyszewski, min. veik., p. 268.

³⁷ AAG, Sygn. Listy nr 3304 d. s. 5/13.

³⁸ Ten pat, sign. nr. 3305 d. s. 5/19; nr. 3306 d. s. 5/17.

³⁹ ks. L. Gładyszewski, min. veik., p. 269.

1 pav. 1515 m. sausio 25 d. J. Radvilos laiškas (autografas) arkivyskupui Janui Łaskiui (AAG, Sygn. Sygn. Listy nr 3304 d. s. 5/13).

J. Radvilos autografas – pusiau pieštinio dukto. Tai apima raidžių jungimą ir raidžių formas. Toks rašymas atitiko XVI a. pirmosios pusės Italijos kaligrafų reikalavimus. Jų pateikti įvairūs *cancellaresca italica* variantai buvo arba pusiau kursyvaus, arba pieštinio dukto⁴⁰. Kaligrafai reikalavo išsaugoti grynas, taisyklingas raidžių

⁴⁰ *Three classics of Italian calligraphy*, Facsimile: Arrighi, p. 7–62; G. A. Tagliente, p. 63–119, min. veik.; *Renaissance handwriting*, Plates 57–75; Fr. Muzika, *Die schöne Schrift*, Bd. II, S. 74, 76, 78–82, Abb. 34, 35, 37; J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 92–95; A. Petrucci, *Breve storia della scrittura latina. Nuova edizione riveduta e aggiornata*, [Roma], 1992, p. 195, 197; B. H. Малов, min. veik., p. 44–47.

A

Rome in tuo pater et domo mihi plurimum Gratiosissime et si nulla mihi crederet que
 scribere & p tue debeam, offitio tanto illud qui uoluntati & p tue parte uolo de cetero
 ni sume calamiti curata, ea misericorditer decem: quod nos contemno hosi studio uatate ut
 in optima sanitate & p tua per curare nos snat. de fratre stanslaso infum est mihi ut
 aliquam & p tue inuicem: qui hic ueni cum fratre: post reuocato domo castelam
 lotharem elapsi aliquid diebus dolor capitis cum inuicem: post meum doctor mathias
 qui est profecto adlegem et alio doctori moric ma ille frater meo famillao fatanonei scit
 ut illa materia a capite remoueret, illa uero materia descendit in spina dexi et impedit. et ni
 adident crima quasi esset proprius nepos & p tue: domo serommo et domo joanni inuas illis
 ago gratias tota & p tua, quia amore fratris profecimur sicut madam: ubi & p sui de que
 nos maxime gratias & p tue Referimus quod nos tanto amore profecimur tam pater noster
 gratiosissima omnia uero necessaria que ad nos pertinet habentur quasi in propria domo
 nostra et domo bramitay patromi nolita ille grati amore nos profecimur sicut et rapit
 & p tue domo sumitay cum domo saroten hnt examinator. o hostiori sence prandit
 & p sui nobis moribz parent ut et nepotibus licetis uero quas a parente habuit illic
 & p tue inuicem ubi sunt que scribere & p tue debet: ueltraq & p tua in longos
 annos praxitate cupio: mihi ut scintore hmnimur uic & p comedo datam bononie
 VIII° februarij Anno domi M^o CCCC^o LII°

E R P hic secundo ad
 omnia paratior. J. Radvil:

2 pav. 1515 m. vasario 9 d. J. Radvilos laiškas (autografas) arkivyskupui Janui Łaskiui (AAG, Sygn. Listy nr 3305 d. s. 5/19).

formas. Vieno žymiausių XVI a. pirmosios pusės Italijos kaligrafų Ludovico Vicentino degli Arrighi nuomone, iš 25 raidžių 8 galima jungti su visomis po jų rašomomis raidėmis, 5 – su kai kuriomis, o 12 – apskritai nebuvo galima jungti su po jų rašomomis raidėmis. Tačiau galutinį sprendimą, jungti ar nejungti raides, kaligrafas paliko rašančiajam, tik raidės turėjo likti taisyklingos ir tolygios⁴¹. Vis dėlto, kai J. Radvila rašydavo labiau skubėdamas, jo autografe padaugėdavo kursyvių elementų. Tokios

⁴¹ В. Н. Малов, мин. веик., p. 42–47; *Three classics of Italian calligraphy*, Facsimile: Tagliente, p. 63–119, Arrighi p. 6–35; G. A. Tagliente, мин. веик.

pačios tendencijos matyti ir XV a. pabaigos – XVI a. pirmosios pusės jo amžininkų autografuose⁴².

Sunku pasakyti, kokia raidžių padėtis buvo būdinga *cancellaresca italica* variantui, kuriuo J. Radvila mokėsi rašyti. Jo autografe, priklausomai nuo skubos rašant, raidžių padėtis truputį įvairuoja. Sausio 25 d. didiko autografe raidės pasvirusios gana įvairiai. Turinčios iškeltinę ar nuleistinę raidės, taip pat *f* ir ilgoji *s* – krypsta į dešinę, kartais – statmenos, pasitaiko pasvirusių į kairę (*b, d*, ilgoji *s*). Žemosios raidės – dažniausiai statmenos, kartą kitą krypsta į dešinę, į kairę. Vasario 9 ir 13 d. autografe daugėja į dešinę pasvirusių raidžių. Ypač tai pasakytina apie žemasias raides, pasitaiko pavienių eilutės atžvilgiu statmenų raidžių, tai *a, b, d, e, h, o*, ilgoji *s, t, u*.

Laiškų tekste ir dorsaliniam adrese (sausio 25 ir vasario 9 d.) raidės žodžiuose išdėstytos gana laisvai. Vasario 13 d. laiško dorsalinį adresą J. Radvila užrašė kursyvu, kuriame raidės labiau suglaustos. Didiko autografe raidžių jungimas žodžiuose priklausė nuo atidos ir skubėjimo rašant. Sausio 25 d. autografe raidės dažniau sujungtos (kursyviai ir nekursyviai) nei nesujungtos. Kursyvi raidžių jungtis daryta labai rūpestingai, tad pagal atlikimą yra labiau pieštinė. Kai J. Radvila rašė labiau skubėdamas, greičiau ir ne taip kruopščiai (vasario 9, 13 d. laišakai), autografas išlieka pusiau kursyvaus dukto, bet yra dinamiškesnis. Jame daugiau kursyviai sujungtų raidžių. Svarbu tai, kad raidės sujungtos kursyviai ir gana sklandžiai. Ypač tai pasakytina apie kursyvius *i, m, n, u* junginius. Kai kuriais atvejais darytina prielaida, kad nors raidės nesujungtos, tarp jų yra tarpelis, kursyvi jungtis tarp jų brėžta ore (vasario 13 d. laiškas). J. Radvila stengėsi išlaikyti taisyklingas, aiškias raidžių formas. Sausio 25 d. autografe raidės aiškios, nesupanašėjusios. Kitaip yra vasario 9 ir 13 d. autografe. Nors vyrauja taisyklingo pavidalo nepraradusios raidės, gana ryški ir kita tendencija. Kursyviai sujungtos *i, m, n, u* neretai yra ne tokios aiškios, supanašėjusios.

Raidės *b, d, e, p, o, q* yra nekursyvaus dukto, parašytos dviem plunksnos braukimais, *p* – neretai trimis. Kartą kitą pasitaiko gotizuotos, neatitraukiant plunksnos parašytos *h, p* bei neatitraukiant plunksnos parašyta *o*. Raidė *g* yra iš antikvos (t. y. humanistinio knygų rašto) perimtos formos, dažniausiai rašyta trimis plunksnos braukimais, kartais dviem. Tai universalus raidės pavidalas, įprastas įvairiuose to laiko autografuose⁴³.

⁴² *Autografi dei letterati italiani*, p. 8–11, 31–36, 60–65, 88–93, 99–104, 129–134, 142–147, 265–270, 278–283, 312–317, 331–336, 352–357. *Renaissance handwriting*, Plates 4–15, 18–30, 34, 36.

⁴³ J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 94, 96; *Autografi dei letterati italiani*, p. 8–11, 31–36, 60–65, 88–93, 99–104, 129–134, 142–147, 265–270, 278–283, 312–317, 331–336, 352–357; *Renaissance handwriting*, Plates 6–12, 18, 19, 24, 25.

b, d, h, l iškeltinė yra vieno ar vieno su puse korpuso aukščio, brėžta tiesi, pasitaiko truputį išlenkta ar nežymiai riesta (veikiau dėl nesklaidumo braukiant plunksną) (vasario 9 ir 13 d. laiškuose), kartą kitą – apačioje laužta (*l*). *b, d, h, l* iškeltinės viršūnė įvairi: nusklembta (*d*), buka (*d, h, l*), kartais truputį primena mažą trikampėlį (*d, l*), kartais tas trikampėlis užlenktas į kairę (tokia iškeltinė yra truputį riesta). Neretai raidžių iškeltinės viršūnė aptakiai daugiau ar mažiau (kartais dar suformuotas lašelis) užlenkta į dešinę (*b, h, l*), įrėminta aštriu į dešinę pasuktu brūkšneliu (*h*), kartą kitą – truputį užlenkta į kairę (vasario 13 d. laiške), ar iškeltinės viršuje daryta mažytė kilpelė (sausio 25 d. laiške). Pasitaiko viršuje išplatinta, žemyn siaurėjanti, kuoką primenanti iškeltinė (sausio 25, 13 d. autografas).

Raidžių *f, p, q, s* ilgosios nuleistinė – įvairaus ilgio, nuo visai trumpos, maždaug vieno ar pusės raidės korpuso aukščio (*f, s* ilgoji), iki labai ilgos, prilygstančios dviejų, dviejų su puse (vasario 9 d. laiške) korpusų aukščiui, besibaigiančios apačioje esančios eilutės vidurio juostoje (*p, q, f, s* ilgoji). *p, q* nuleistinė yra tiesi, *f* ir *s* ilgosios iškeltinė-nuleistinė – tiesi, kartais truputį riesta. Nuleistinė užbaigta bukai (pvz., *p, f, s* ilgoji), nusmailinta *f* ir *s* ilgoji, arba aptakiai užlenkta į kairę ar dešinę, užbaigta mažyčiu į kairę arba į dešinę pasuktu snapeliu arba horizontaliu iš abiejų pusių kyšančiu mažyčiu brūkšneliu (*p* – vasario 9, 13 d. autografe). Vasario 13 d. laiške pasitaiko *p*, kurios nuleistinė baigiasi trikampėliu (1-oji eilutė *pater*).

Įvairuojanti raidžių iškeltinės viršūnės forma bei nuleistinės užbaigimas leidžia kelti kelias labai atsargias prielaidas. Viena jų – galbūt J. Radvila mokytas rašyti šiek tiek skirtingais humanistinio kursyvo variantais. Kita – Bolonijoje jį supo, nors ir panašūs, tačiau skirtingi (pvz., raidžių iškeltinės viršūnė, nuleistinės užbaigimu, korpusų forma) *italica cancellaresca* variantai. Tai liudija ir kaligrafų pateikiami jų pavyzdžiai, raštinių ir kanceliarijų kasdienybėje vartoti jų variantai bei amžininkų autografa⁴⁴. Tad galbūt kai kuriuos elementus jis perėmė iš jį supusios aplinkos.

Raidžių korpusų forma truputį įvairuoja: kvadrato, kartais neaukšto stačiakampio formos. *a, b, d, p, q* lankas dalies ovalo ar dalies apskritimo formos, kartais ovalo formos ar primena aptakų trikampį (*a, s*). Raidė *o* neretai yra ovalo, kartais – apskritimo formos (pvz., sausio 25 d. laiške). Žemųjų raidžių *m, n* vertikalės tiesios arba truputį išlenktos, kartais jose darytas dvigubas lūžis, t. y. viršuje ir apačioje (sausio 15 d. laiškas). *m, n* vertikalių viršuje dažniausiai brėžtas jungties lankas arba jį atstojantis ne itin aštrus, bet raiškus lūžis (vasario 9 d. Jono autografe). Raidė *t* yra truputį aukštesnė už raides žemomis vertikalėmis, o kartais ir beveik jų aukščio. Tai įprastas

⁴⁴ *Three classics of Italian calligraphy*, Facsimile: Arrighi p. 6–35; *Autografi dei letterati italiani*, p. 60, 61, 63, 88–93, 99–104, 142–145; J. Słowski, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 92–97; *Renaissance handwriting*, Plates 6–12, 18, 19, 24, 25.

raidės aukštis⁴⁵. Didikas vartojo kursyvaus ir nekursyvaus dukto raidę. Nekursyvaus dukto t parašyta dviem plunksnos braukimais, kursyvaus – neatitraukiant plunksnos. Rašant raidę kursyviai, skersinis darytas nuo vertikalės pabaigos, tai – gotikinė t ⁴⁶.

J. Radvilos autografe šmėkšteli gotikinio kursyvo elementai. Sausio 25 d. laiške pasitaiko gotizuota a (a – parašė *Joannes*), gotikinė M . Vasario 9 ir 13 d. laiške kai kur žodį užbaigianti m yra su nuleistine, o žodžių pabaigoje – gotikinė apvalioji s . Kursyve, kuriuo parašytas vasario 9 d. laiškas, pasitaiko gotizuota kursyvaus dukto p , gotikinė skeltoji r su brūkšneliu apačioje, kursyvaus dukto $u(v)$, kurios pirmosios vertikalės apačioje pereinant į jungties liniją su antrąja vertikale suformuotas lūžis. Arba nežymus lūžis darytas $u(v)$ pirmosios vertikalės apačioje ir antrosios viršūnėje. Lyginant su sausio 25 d. laišku, vasario 13 d. laiške kur kas daugiau žodžių trumpinimų.

J. Radvilos autografas leidžia teigti, kad kunigaikštis vaikystėje buvo mokomas dailyraščio. Tik neaišku, kada ir kur. Sykiu tai atliepia to laiko tendenciją, nes pavyzdžiui, princo Edvardo (būsimasis Edvardas VI), princesės Elžbietos, Katerinos Parr autografa (rašė lotynų kalba pieštinio dukto humanistiniu kursyvu)⁴⁷ liudija, kad jie taip pat mokėsi dailyraščio. Galima teigti, kad J. Radvila plunksną valdė gana gerai, o rašydamas laiškus primui, stengėsi. Didiko ranka yra statiška. Jo autografo duktas yra sklandesnis, rašyta mažiau kruopščiai ir padaugėja kursyvių elementų. Liko neatsakyta, kaip gerai kunigaikštis buvo įvaldęs vokiškąjį gotikinį kursyvą. Turint omenyje, kad studijų metu mokėsi ir vokiečių kalbos, neabejotina, kad juo rašyti jam teko. Pastarasis klausimas kyla ir atsižvelgiant į J. Radvilos brolio Stanislovo autografa.

1515 m. (mėnuo ir diena nenurodyti) S. Radvila Gniezno primui J. Łaskiui skirtą laišką lotynų kalba parašė pats⁴⁸. Didikas gerai valdė plunksną, jo rankos mostas ir plunksnos braukimas sklandūs, autografas kursyvaus dinamiško dukto. Stanislovas laišką parašė kruopščiai, vartojo kursyvą, kurį L. Gładyszewskis pavadino gotikiniu, artimu humanistiniam (*kursywa gotycka zbliżona do humanistycznej*)⁴⁹. Šis teiginys tikslintinas, nes tai gotikinis kursyvas, kuriame yra humanistinio kursyvo elementų (3 pav.).

S. Radvilos autografas yra labiau kursyvaus nei pusiau kursyvaus dukto. Iškeltinę turinčios raidės (b , h , k , l) – statmenos eilutei, kartą kitą truputį pasvirusios į kairę (gotikinė b , l , humanistinė l), dešinę (d gotikinė). Nuleistinę turinčios p , q –

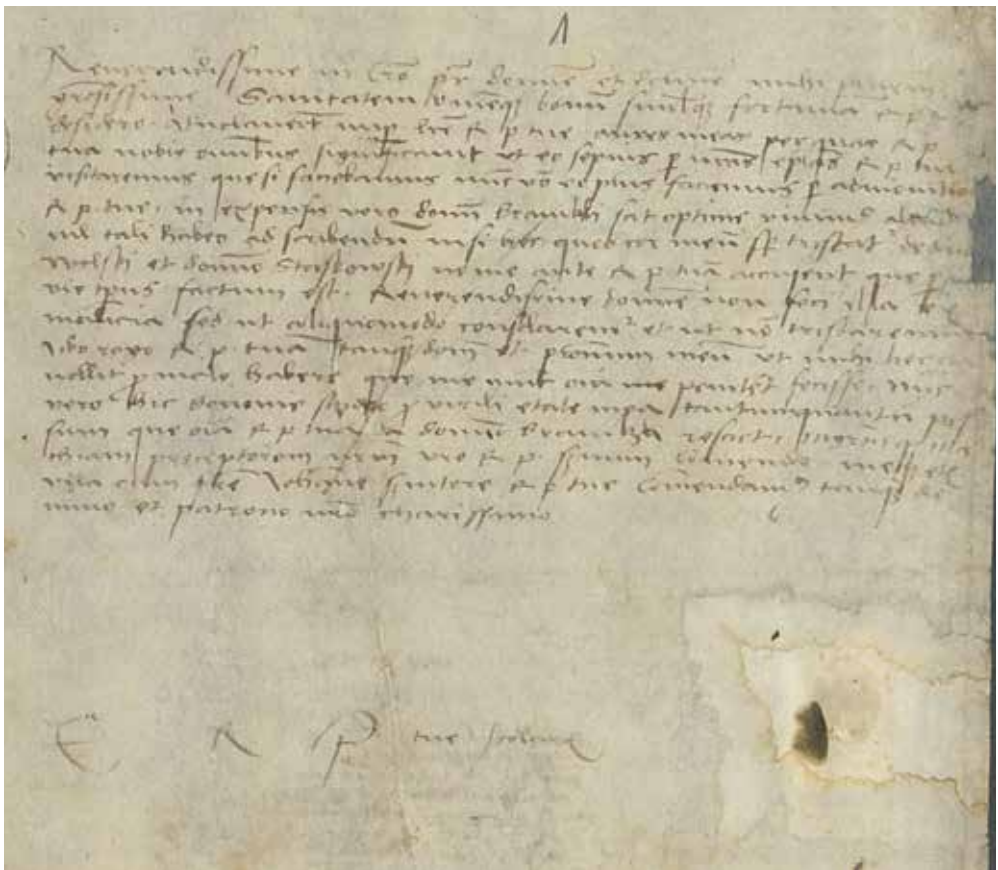
⁴⁵ J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 95, 98.

⁴⁶ Ten pat, s. 56; R. Čapaitė, *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*, Vilnius, 2007, p. 221.

⁴⁷ *Renaissance handwriting*, p. 64–68, 65, Plates 25, 28, 29.

⁴⁸ AAG, Sygn. Listy nr 3307 d. s. 5/22. Kaip atrodo didiko autografas dorsalinio adreso užrašyme, atsakyti nepavyko. Restauravus adresą apklijuotas plonu popieriumi, o per jį nesimato (aiškiai) rašto.

⁴⁹ ks. L. Gładyszewski, min. veik., p. 276.

3 pav. 1515 m. S. Radvilos laiškas (autografas) arkivyskupui Janui Łaskiui (AAG, Sygn. Listy nr 3307 d. s. 5/22).

statmenos arba krypta į dešinę, *f* ir *s* ilgoji nuosekliai smarkiai pakrypusios į dešinę. Žemosios raidės (ypač *i*, *m*, *n*, *n*, *u*(*v*)) žodžio viduryje pasvirusios į kairę, pasitaiko eilutei statmenų (*a*, *c*, *e*, *o*, *t*) arba pasvirusių į dešinę (*o*, *t*).

Raidės žodžiuose išdėstytos gana laisvai, vyrauja kursyviai sklandžiai sujungtos, pasitaiko nekursyviai sujungtų arba nesujungtų. Nesujungtos raidės nestabdė rašymo greičio, nes kursyvi jungtis tarp nesujungtų raidžių brėžta ore.

S. Radvilos autografe vyrauja gotikinės kursyvaus dukto raidės. Kai kurios raidės parašytos tai gotikine, tai humanistine forma (*b*, *k*, *l*, *p*, *B*, *R*, *S* ar hibridine forma (*h*)). Gotikinių *b*, *h*, *k*, *l* išskeltinė truputį išlenkta, kartais tiesi, jos dešinėje daryta didesnė

ar mažesnė kilpa. Iškeltinė neaukšta, vieno su puse – dviejų korpusų aukščio. Gotikinės *d* lankas ir iškeltinėje daryta kilpa uždari. Tai senamadis raidės pavidalas. Tuo laiku buvo įprasta gotikinė *d* atviru apatiniu laiku⁵⁰.

Raidžių nuleistinės įvairaus ilgio: labai ilga (kerta apačioje esančios eilutės vidurio juostą arba remiasi į ją), vidutinė – prilygsta maždaug dviejų raidės korpusų aukščiui, trumpa – maždaug vieno su puse korpuso aukščio. Nuleistinė yra vienguba (*q*, humanistinė *p*) arba dviguba (*f*, gotikinė *p*, *s* ilgoji), brėžta tiesi ar truputį išlenkta (humanistinė *p*, *q*). Gotikinių kursyvaus dukto *f*, *p*, *s* ilgosios nuleistinė arba per vidurį išplatėjusi (kai nuleistinė ir grįžtanti bei į galvos lanką (*p*) ar į iškeltinę (*f*, *s* ilgoji) pereinanti linija persidengia), arba skelta (siauros kilpos formos), kai nuleistinė ir grįžtanti linija nepersidengia. Raidžių nuleistinė užbaigta bukai, retai – į apačią nusmailinta (*p*, *q*).

Raidžių korpusai orientuoti į kvadratą, kartais labiau platūs nei aukšti. Žemosios raidės *i*, *m*, *n*, *u* (žodžio pradžios) gana aštrios, jų vertikalės tiesios, nusklembtais galais, įžulniai sujungtos nuo prieš esančios vertikalės apačios. Kursyviai sujungtos *i*, *m*, *n*, *u* yra supanašėjusios.

Humanistinio kursyvo požymiai S. Radvilos vartotame kursyve yra pasitaikančios humanistinės raidžių formos, kartą kitą – humanistinis raidžių jungimas pasitelkiant pagalbinę jungties liniją ir gana stipri bendra humanistinio kursyvo įtaka gotikiniam didiko vartoto kursyvo duktui. Humanistine forma rašytos *b*, *l*, *k*, *B*, *R*, *S*, vartota hibridinė *h*. Humanistinių *b*, *k*, *l*, hibridinės *h* iškeltinė tiesi, nusklembta viršuje, be kilpos. *b*, *k* su prieš jas parašyta raide sujungtos pagalbine jungties linija. Pagalbine jungties linija sujungtos dvi greta esančios humanistinės *ll*. Su bendrąja humanistinio kursyvo įtaka sietinas ir žodžiuose raiškesnis raidžių atskyrimas jas jungiant, ir jų nejungimas. Tai lėmė geriau išlaikytą raidžių savarankiškumą ir aiškesnį pavidalą. Stanislovas apskritai išlaikė gana taisyklingas ir aiškias raidžių formas.

S. Radvilos autografas kelia nemažai klausimų, į kuriuos kol kas neatsakytą. Kaip minėta, tuo laiku jau buvo įprasta tekstus lotynų kalba rašyti *cancellaresca italica*⁵¹. Laišką lotynų kalba Stanislovas parašė gotikiniu kursyvu, kuriame yra aiški humanistinio kursyvo įtaka, kai tuo metu jo brolis laiškus tam pačiam adresatui parašė humanistiniu kursyvu. Kodėl didikas vartojo gotikinį kursyvą, kuriame yra humanistinių elementų? Kada ir kur jis mokėsi rašyti? Galbūt pradžioje jis buvo mokomas rašyti gotikiniu kursyvu? Tokiu atveju, kuriuo kursyvu rašyti buvo mokomas

⁵⁰ J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 54, 55; H. Gutzwiller, min. veik., p. 398.

⁵¹ Fr. Beck und L. Fr. Beck, min. veik., p. 61, 62; J. Słowiński, *Nauczynie pisanie w szkołach Toruńskich*, s. 22, 25–27, 40; tas pats, *Dawna sztuka pisanie*, s. 217, 218; *Renaissance handwriting*, Plates 7–12, 18–22, 24, 25.

jo brolis Jonas? Gal Stanislovas namuose buvo išmokęs rašyti gotikiniu kursyvu, o humanistinio kursyvo įvaldyti nepajėgė ar nespėjo, tad perėmė tik pavienius jo elementus? Čia reikia pažymėti, kad jų tėvas, Vilniaus vaivada ir Lietuvos didysis kancleris Mikalojus Radvila, vartojo pieštinio dukto mišrųjį raštinės raštą, kuriame daugmaž vienodai yra gotikinių ir humanistinių elementų, o jo duktas yra veikiau humanistinis⁵².

Kitai grafinei kartai priklauso Jono ir Stanislovo Radvilų adresatas Gniezno arkivyskupas J. Łaskis. Jo ranka padarytas priedas lotynų kalba 1515 m. sausio 25 d. jam skirtame J. Radvilos laiške⁵³. L. Gładyszewskis teigia, kad tai laiško J. Radvilai juodraštis (*brulion*), o arkivyskupo autografas yra gotikinis kursyvas⁵⁴. Šis teiginys truputį tikslintinas. Arkivyskupas vartojo gotikinį kursyvą su pavieniais humanistinio rašto elementais⁵⁵. Priedą primas brūkštelėjo itin atsainiu gotikiniu kursyvu, kuriame pasitaiko vienas kitas humanistinio kursyvo elementas (humanistinė *b*, *l*). Tekste daug santrumpų, taisyčių, veikiausiai darytų iškart rašant. Reikia pažymėti, kad kai jis rašydavo truputį kruopščiau, pvz., pasirašydamas valdovo dokumentus, jo autografe pagausėdavo humanistinio kursyvo elementų, būdavo aiškesnės raidžių formos⁵⁶. J. Łaskio autografas (priedas) pusiau kursyvaus dukto. Raidžių padėtis eilutės atžvilgiu itin įvairi. Iškeltinę ar nuleistinę turinčios raidės bei *f* ir ilgoji *s* – pasvirusios į dešinę, statmenos (*l*, *f*, *p*), pasitaiko pasvirusių į kairę (*p*). Raidės žemomis vertikaliėmis, ypač *i*, *m*, *n*, *u*(*v*) pasvirusios į kairę. Raidė *t* (žemųjų vertikalių aukščio ar tik vos įžiūrimai aukštesnės už jas) – pasvirusi į dešinę, neretai – statmena. Žodžiuose vyrauja sujungtos raidės, pasitaiko nesujungtų, parašytų atsietai viena nuo kitos. Tai nestabdė rašymo greičio, nes kursyvi jungtis tarp jų daryta ore. Raidžių iškeltinė kartais tiesi (*b*, *l*, pagal pavidalą tai humanistinės raidės), be kilpos. Neretai iškeltinė išlenkta, jos dešinėje kursyvi kilpa. Šiuo atveju, net jei iškeltinė ir tiesi, tai gotikinė raidė. Raidžių nuleistinė tiesi, persidengianti su kilpos linija (*f*, *s* ilgoji). Dauguma raidžių, ypač *a*, *m*, *n*, *u* (vartojama žodžio viduryje), praradusios savo pavidalus, supanašėjusios.

Su Jonu ir Stanislovu Radvilomis Bolonijoje studijavo ir jiems draugiją sudarė arkivyskupo J. Łaskio sūnėnai Jeronimas ir Janas⁵⁷. J. Łaskis 1515 m. laiškus (vienas parašytas sausį arba vasarį, kitas – vasario 26 d.) dėdei Gniezno arkivyskupui parašė

⁵² LMAVB RS, F1-384; R. Č a p a i t ė, Lotyniškojo kursyvo įvairovė, p. 203, 204.

⁵³ AAG, Sygn. Listy nr 3304 d. s. 5/19a.

⁵⁴ ks. L. G ł a d y s z e w s k i, min. veik., p. 279.

⁵⁵ AAG, Sygn. Listy nr 3304 d. s. 5/19; Biblioteka Jagiellońska, Dypl. 63, 95, 99, 181, 277.

⁵⁶ Biblioteka Jagiellońska, Dypl. 63, 95, 99, 181, 277.

⁵⁷ M. C h a c h a j, min. veik., p. 15; ks. L. G ł a d y s z e w s k i, min. veik., p. 269, 279.

lotynų kalba, humanistiniu kursyvu⁵⁸. Pats užrašė ir dorsalinį adresą. Rašė rūpestingai, tačiau vasario 26 d. laišką parašė truputį kruopščiau, galima teigti – dailiausiai nei laišką be tikslios datos. Laiškų tekste pabrėžtinai išlaikytas vienas iš renesansinio humanistinio kursyvo reikalavimų, t. y. erdvė tarp eilučių. Kruopščiai Jeronimas užrašė ir laiškų dorsalinį adresą.

Jeronimo autografas – humanistinis kursyvas, aštraus pieštinio dukto. Kitaip negu J. Radvilos vartotame humanistiniame kursyve, primo sūnėno autografe nėra gotikinių elementų. Raidžių padėtis eilutės atžvilgiu truputį įvairuoja. Keltina prielaida, kad orientuotasi į statmenas raides. Raidės su iškeltine ar nuleistine bei žemosios raidės – statmenos, pasitaiko pasvirusių į dešinę, kairę. Žodžiuose raidės išdėstytos laisvai, dažniausiai sujungtos, yra nesujungtų. Dorsaliniame adrese mažesni tarpai tarp eilučių, raidės žodžiuose išdėstytos tankiau.

Raidės sujungtos arba kursyviai, arba nekursyviai, išlaikytos aiškios, dailios jų formos. Kursyviai sujungtų raidžių jungtis itin kruopšti, pagal atlikimą pieštinė. *a, b, d, e, f, g, p, o, q* – nekursyvios, parašytos dviem plunksnos braukimais. Kursyvaus dukto *m, n, u (v)* pagal parašymą labiau pieštinės, be to, pasitaiko nekursyviai, keliais plunksnos braukimais parašytų.

b, d, h, l iškeltinė yra vieno ar vieno su puse korpuso aukščio. Išskirtini keli iškeltinės variantai. Iškeltinės viršūnė daugiau ar mažiau aptakiai užlenkta į dešinę. Iškeltinė pradėta mažyčiu aštriu kairės snapeliu arba jos kairėje suformuotas mažytis trikampėlis, iškeltinės viršūnėje darytas lašelį primenantis pastorinimas, iškeltinės viršūnė yra nusklembta ir nežymiai užlenkta į kairę (vasario 26 d. laiške), kartais buka. Iškeltinė tiesi arba truputį išlenkta, be kilpos. Raidė *t* neaukšta. Už raides žemomis vertikalėmis yra aukštesnė maždaug per pusę korpuso. Retai pasitaiko aukštesnė (pvz., junginyje *st*), bet ir tokiu atveju iškeltinių aukščio nesiekia. Pažymėtina, kad tokie ar labai panašūs iškeltinės variantai matomi ir J. Radvilos autografe.

Raidžių *p, q* nuleistinė tiesi, *f* ir *s* ilgosios – tiesi, neretai riesta. Nuleistinės ilgis įvairuoja nuo prilygstančios vieno raidės korpuso aukščiui iki maždaug dviejų korpusų aukščio. Užbaigta įvairiai – gana smarkiai užlenkiant į kairę, gaunasi mažytis tiesus horizontalus ar įžulnus brūkšnelis (*f, p, s* ilgoji), yra buka, apačioje truputį pastorinta, užbaigta pastorintu lašeliu (*f, p, q, s* ilgoji).

Raidžių korpusai – stačiakampio formos. Raidžių lankas – dalies ovalo ar ovalo formos. *a* lankas – tai ovalo, tai aptakaus trikampio formos. *m, n* vertikalės tiesios, jų viršuje (pereinant į kitą vertikalę) darytas aštrus kampas, rečiau puslankis, pasitaiko laužtų vertikalių (*m* – paskutinė vertikalė, antroji *n* vertikalė). Kartais vertikalėje darytas dvigubas lūžis, t. y. viršuje ir apačioje (*n*). Raidė *g* perimta iš antikvos.

⁵⁸ AAG, Sygn. Listy nr 1945 d. s. 5/15; nr 1946 d. s. 5/18: L. G ł a d y s z e w s k i, min. veik., p. 274, 278.

1515 m. vasario 15 ir 25 d. J. Łaskis laiškus dėdei iš Bolonijos parašė lotynų kalba⁵⁹. Laiškų dorsalinį adresą užrašė pats adresantas, tuo pačiu humanistinio kursyvo variantu, kuriuo parašė laiškus. 1515 m. vasario 15 d. laišką J. Łaskis veikiausiai rašė skubėdamas taisyklingu humanistiniu kursyvu. Skubėjimą galbūt liudytų laiške paties adresanto padaryti pataisymai (keli išbraukti žodžiai). Ypač kruopščiai Janas parašė vasario 25 d. laišką. Jame matyti kaligrafinės didiko pastangos ir rūpestis estetiniu vaizdu. Jano autografas yra pieštinio dukto. J. Łaskis stengėsi pabrėžti vartoto humanistinio kursyvo aštrumą, be to, pasitelkė papildomus puošybos elementus (pastorintos kai kurių majuskulinių raidžių linijos (pvz., *A, E, M, R*). Galima teigti, kad tai dailiausia jo autografo versija. Laiškų dorsalinį adresą J. Łaskis užrašė nevienodai atidžiai, tad jo autografas truputį įvairuoja. Galbūt rašė skubėdamas, bet 1515 m. vasario 15 d. laiško dorsalinį adresą parašė mažiau kruopščiai nei patį laišką, taisyklingu, bet atsainesniu humanistiniu kursyvu. Dėl to jo autografe padaugėjo kursyvių elementų. J. Łaskio vartotas kursyvas yra labai aštrus (ypač dailiausia versija), pieštinio dukto. Raidžių padėtis eilutės atžvilgiu įvairuoja. Darytina prielaida, kad orientuotasi į statmenas raides. Raidės *b, h, k, l, p, q* – statmenos, yra pakrypusių į dešinę, kartą kitą – į kairę. *f* ir ilgoji *s* dažniau pakrypusios į dešinę, nei statmenos. Žemosios raidės – dažniausiai statmenos, kartais svyra į kairę, retai į dešinę. Arba raidės vertikalės pasvirę skirtingai, dvi statmenos, o viena svyra į kairę (pvz., *m*).

Laiškų tekste raidės žodžiuose išdėstytos laisvai (ypač tai pabrėžta vasario 25 d.), truputį tankiau – dorsaliniam laiško adrese. Raidžių jungimas priklausė nuo atidos rašant. Vasario 15 d. J. Łaskio autografe žodžiuose raidės dažniau sujungtos nei nesujungtos, o vasario 25 d. laiške susidaro įspūdis, kad raidės žodžiuose dažniau nesujungtos nei sujungtos. Didikas raides jungė ir kursyviai, ir nekursyviai. Kursyviai sujungtų raidžių jungtis pagal atlikimą labai kruopšti, pieštinė. Išlaikytos taisyklingos jų formos ir atskirumas.

J. Łaskio autografo dailiausia versijoje (vasario 25 d. laiškas) vyrauja pieštinio dukto, atitraukiant plunksną parašytos raidės. Net *m, n, u(v)* kartais parašytos keliais plunksnos braukimais. Jonui rašant labiau skubant (vasario 15 d. laiškas), jo autografe padaugėja kursyviai parašytų raidžių. Tačiau raidės *b, p, q, d, e, o* išlieka pieštinio dukto, parašytos atitraukiant plunksną, o pagal kruopščiai išvedžiotas linijas, nors parašytos neatitraukiant plunksnos, *a, m, n, u(v)* vis tiek išlieka labiau pieštinės nei kursyvaus dukto.

Raidžių *b, d, f, h, l, s* ilgosios iškeltinės aukštis įvairuoja nuo vos pusės korpuso aukščio (*s* ilgoji), iki dviejų korpusų aukščio (pvz., *b, h, l*). *b, d, h, l* iškeltinė brėžta

⁵⁹ AAG, Sygn. Listy nr 1986 d. s. 5/16; nr 1987 d. s. 5/20; ks. L. Gładyszewski, min. veik., p. 265, 275, 276.

tiesi, truputį išlenkta (*l*), rieta (*l*). Išskeltinės viršūnė atliepia įvairius variantus. Dažniausiai daugiau ar mažiau aptakiai užlenkta į dešinę, kartais viršūnėje darytas mažytis pastorinimas, pradėta įžulniu brūkšneliu, kartą kitą viršūnėje suformuota mažytė kilpelė (*b*, *l*) ar matyti tendencija ją daryti, arba viršūnė yra buka.

p, *q*, *f*, *j*, ilgosios *s* nuleistinė įvairaus ilgio. Nuo prilygstančios vieno ar vieno su puse raidės korpuso aukščiui iki maždaug dviejų ar dviejų su puse korpuso aukščio. Raidžių *j*, *p*, *q* nuleistinė tiesi. *f* ir *s* ilgosios išskeltinė-nuleistinė – tiesi, kartais – truputį rieta. Raidžių nuleistinė užbaigiant arba aštriai užlenkta į kairę (gaunasi mažytis tiesus horizontalus ar įžulnus brūkšnelis), arba aptakiai užlenkta į kairę (gaunasi puslankis).

Raidžių korpusas stačiakampio formos. *a*, *b*, *d*, *p*, *q* lankas yra dalies ovalo ar ovalo, neretai aptakaus trikampio formos (ypač *a*). Raidė *o* – ovalo formos. Raidė *g* (įvairūs šios *g* formos variantai kartojasi J. Radvilos, J. Łaskio bei amžininkų autografuose, kaligrafų veikaluose) yra perimta iš humanistinio knygų rašto antikvos⁶⁰. Raidžių *m*, *n* vertikalės tiesios, jų viršuje (pereinant į kitą vertikale) suformuotas aštrus kampas, rečiau puslankis. Kartais *n* ar *m* paskutinė vertikalė su dvigubu lūžiu, t. y. viršuje ir apačioje (vasario 25 d. autografas). Raidė *t* žema, aukščiu beveik nesiskiria nuo raidžių žemomis vertikalėmis. Reziumuojant galima teigti, kad Gniezno primo sūnėnai mokėsi rašyti dailia rašytais.

Joną ir Stanislovą Radvilas studijų metu lydėjo Janas Branickis⁶¹. 1515 m. vasario 14 d. J. Branickio savo ranka parašytą laišką primui J. Łaskiui publikavęs L. Gładyszewskis teigia, kad J. Branickio autografas: *zblizone do kursywy humanistycznej z wyraźnymi pozostałościami kursywy gotyckiej, np. u, v*.⁶² Šis teiginys truputį tikslintinas, nes gotikinių požymių, be autoriaus nurodytų, yra ir daugiau. J. Branickis vartojo sunkiai įvardijamą kursyvą, kuris veikia vadintinas mišriuotu, o gal net gotikiniu su humanistinio kursyvo elementais, nes gotikinių elementų jame yra gana daug ir jie apima ne tik raidžių formas, bet ir duktą⁶³. Laiške labai gausu santrumpų. Dorsalinį adresą adresantas užrašė tokiu pačiu mišriuotu kursyvu.

Raidžių posvyris itin įvairus. Atliepia ir gotikinio kursyvo, ir humanistinio kursyvo tendencijas. Išskeltinę ar nuleistinę turinčios raidės *f* ir *s* ilgoji statmenos, pasvirusios į kairę, dešinę. Žemosios raidės (ypač *i*, *m*, *n*, *u(v)* žodžio vidurio) daugiausia pasvirusios į kairę (tai būdinga gotikiniam kursyvui). Tačiau yra ir eilutei statmenų (*a*, *c*, *e*, *t*).

⁶⁰ J. Słowiński, *Rozwój pisma łacińskiego*, s. 94, 96; *Autografi dei letterati italiani*, p. 8–11, 31–36, 60–65, 88–93, 99–104, 129–134, 142–147, 265–270, 278–283, 312–317, 331–336, 352–357; *Renaissance handwriting*, Plates 6–12, 18, 19, 24, 25; *Three classics of Italian calligraphy*, Facsimile: Arrighi p. 6–35.

⁶¹ ks. L. Gładyszewski, min. veik., 262–264; M. Chachaj, min. veik., p. 14, 15.

⁶² ks. L. Gładyszewski, min. veik., p. 271.

⁶³ AAG, Sygn. Listy nr 160 d. s. 5/14.

Raidės žodžiuose išdėstytos gana laisvai, maždaug vienodai dažnai sujungtos ir nesujungtos (gal net dažniau nesujungtos, parašytos atsietai). Raidės sujungtos ir kursyviai, ir nekursyviai. Kursyviai sujungtos raidės labiau sietinos su gotikiniu kursyvu. Nekursyviai sujungtos, t. p. nesujungtos raidės atitinka humanistinio kursyvo tendencijas. Humanistinio kursyvo įtaka yra ir raidžių jungimas pasitelkiant pagalbinę jungties liniją (pvz., dvi greta parašytos *ll*). J. Branickio vartotas kursyvas pusiau kursyvus, gana statiško dukto. Statiškumą lemia tai, kad J. Branickis vartojo gotikines, humanistines ir pereinamąsias (t. y. hibridines) raidžių formas. Kai kurias raides rašė tai gotikine, tai humanistine forma (*b*, *l*), arba gotikine ir pereinamoji formomis (*d*), vartojo hibridinę *h*. Humanistinio kursyvo įtaka matyti, kai gotizuota ar net gotikinė raidė yra parašyta keliais plunksnos braukimais. Pavyzdžiui, *d*, *g*, *k*, *q*, *h* – turinti kilpą, *l* – su kilpa, net *a* rašytos ir kursyviai, ir nekursyviai, keliais atsainiais plunksnos braukimais. To laiko gotikinės *d*, *g*, *k*, *q*, *h* buvo kursyvaus dukto.

Gotikine forma rašytos: *b*, *d*, *e*, *g*, *k*, *l*, *p*, *m*, *s* apvalioji (žodžio gale vartota riestainio formos *s* (parašyta dviem plunksnos braukimais), *s* ilgoji (būdinga dviguba išplatėjusi iškeltinė-nuleistinė), vyrauja gotikinės *m*, *n*, *u(v)* (raidės kursyvaus dukto). Gotikinių raidžių iškeltinė truputį išlenkta, kartais tiesi, jos dešinėje daryta nedidelė kilpelė. *l* iškeltinė kartais truputį riesta, apačioje švelniai laužta, dešinėje antruoju plunksnos braukimu daryta kilpa. *f* ir *s* ilgosios iškeltinė – nuleistinė arba buka (kai linijos persidengia), arba yra per vidurį išplatėjusi (kai nuleistinė ir grįžtanti linija persidengia), arba skelta (siauros kilpos formos). Žemosios raidės *i*, *m*, *n*, *u(v)* gana aštrios. Jų vertikalės tiesios, aštrios, nusklembtais galais, įžulniai sujungtos nuo prieš tai esančios vertikalės apačios. Žodį užbaigianti *m* yra su vidutinio ilgio į kairę pasukta nuleistinė. Kai kurių žodžių dukte galima įžvelgti priešpriešinio judesio motyvus.

Humanistinių taisyklingai parašytų raidžių yra mažai. Humanistine forma (greta gotikinės) rašytos *b*, *l*, kartą kitą *d*, *k*, *h*. Humanistinių *b*, *h*, *k*, *l* iškeltinė tiesi, nusklembta viršuje, be kilpos. Humanistinių *p*, *q* nuleistinė tiesi, vienguba, į apačią nusmailinta arba buka. Nuleistinės ilgis įvairuoja nuo trumpos – maždaug vieno korpuso aukščio iki vidutinės (prilygsta maždaug vieno su puse ar dviejų raidės korpuso aukščiui).

Humanistinio kursyvo įtaką rodo ne tiek raidžių pavidalai, kiek autografo duktas. Raidės daugmaž vienodai žodžiuose sujungtos ir nesujungtos. Svarbu tai, kad daugiau mažiau išlaikytas raidžių autonomiškumas. Kalbant apie sujungtas raides, vyrauja sujungtos nekursyviai. Kursyviai, gotikiniu būdu sujungtos gotikinės *i*, *m*, *n*, *u*. Raidės *b*, *l* su prieš jas esančia raide sujungtos pagalbine jungtimi, kaip minėta, tai yra humanistinio kursyvo požymis.

Apibendrinimas

Jono Radvilos autografas atliepia nuo XVI a. pradžios įsivyravusią nuostatą, kad humanistinis kursyvas yra privaloma išsilavinimo dalis. Didiko autografas leidžia teigti, kad vaikystėje jis mokėsi rašyti dailyraščiu ir tam buvo skirta nemažai dėmesio. Didiko vartotas humanistinis kursyvas atitinka to laiko Italijoje vartotą *cancellaresca italika*, turint galvoje visą jo įvairovę. J. Radvilos ir jo amžininkų Jano ir Jeronimo Łaskių autografai liudija iš Italijos plitusių humanistinio kursyvo universalumą ir tai, kad Lietuvos didikų aplinkoje vartotas humanistinis kursyvas neatsiliko nuo vartoto Italijoje. Atsižvelgiant į tai, kad buvo skiriamas didelis dėmesys kalbų mokymuisi, galima daryti labai atsargią prielaidą, kad J. Radvila vartojo ir vokiškąjį gotikinį kursyvą. Tačiau liko neatsakyta į klausimą, kaip gerai vaivadaitis buvo jį įvaldęs.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

Archiwum Archidiecezjalnie w Gnieźnie, Sygn. Listy nr 160 d. s. 5/14; nr 1945 s. d. 5/15; 1946 s. d. 5/18; 1986 s. d. 5/6; nr 1987 d. s. 5/20; nr 3304 d. s. 5/19; nr 3305 d. s. 5/17; nr 3306 d. s. 5/13.

Biblioteka Książąt Czartoryskich w Krakowie, perg. 775, 1218.

Biblioteka Jagiellońska, Dypl. 63, 95, 99, 181, 277.

Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, F1-27, 33, 39, 42, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 64, 93, 100, 504, 505, 508, 509; F3-81, 85, 100; F5-4; F6-83, 84, 85, 86, 87, 89, 91, 97, 99, 115, 120, 127, 133, 138, 153, 154, 155, 156, 159.

Listy polskie XVI wieku. T. I: *Listy z lat 1525–1548 ze zbiorów Władysława Pocięchy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewiczza*. Pod red. K. Rymuta. Kraków, 1998.

Listy polskie XVI wieku. T. II: *Listy z lat 1548–1550 ze zbiorów Władysława Pocięchy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewiczza*. Pod red. K. Rymuta. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2001.

Listy polskie XVI wieku. T. III: *Listy z lat 1548–1550 ze zbiorów Władysława Pocięchy, Witolda Taszyckiego i Adama Turasiewiczza*. Pod red. K. Rymuta. Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, 2004.

NEUDÖRFFER, Johann, *Ein gute Ordnung, vnd kurtze vnterricht, der fürnemsten grunde aus denen die Jungen, Zierlichs schreybens begirlich, mit besonderer kunst vnd behendigkeyt vnterricht vnd geübt möge[n] werden*, [S. l.], 1538

RAGAUSKIENĖ, Raimonda, RAGAUSKAS, Aivas. *Barboros Radvilaitės laišakai Žygimantui Augustui ir kitiems. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės moterų korespondenciją*. Vilnius: Vaga, 2001.

TAGLIENTE, Giovanni Antonio. *Lo presente libro insegna la vera arte de lo eccellente scriuere de diuerse varie sorti de litere le quali se fano per geometrica ragione & con la presente opera ognuno le potrà stampare e impochi giorni per lo amaistramento, ragione, & essempli, come qui sequente vederai. Opera del Tagliente nuouamente composta...* [Venice?] 1524.

Three classics of Italian calligraphy, an unabridged reissue of the writing books of Arrighi, Tagliente and Palatino, with an introduction by O. Ogg. New York: Dover Publications, 1953.

WAGNER, Leonhard. *Proba centum scripturarum. Ein Augsburger Schriftmusterbuch aus dem Beginn des 16. Jahrhunderts*, Faksimile-Ausgabe mit einem Begleittext von Carl Wehmer, 2 vols. Leipzig: Erschienen im Insel-Verlag, 1963.

AMEISENOWA, Zofia. Cztery rękopisy iluminowane z lat 1524–1528 w zbiorach obcych, *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z historii*, t. CXLIII, 1967.

Autografi letterati italiani. IL cinquecento, a cura Matteo Motolese, Paolo Procaccioli, Emilio Russo, consulenza paleografica di Antonio Ciaralli. T. I. Roma: Salerno editrice, 2009.

BALIŃSKI, Michał. *Pisma historyczne. T. I: Pamiętniki o królowej Barbarze, żonie Zygmunta Augusta*. Cz. I–II. Warszawa: Drukarnia pod firmą M. Chmielewski, 1843.

BORKOWSKA, Urszula. *Królewskie modlitewniki. Studium z kultury religijnej epoki Jagiellonów (XV i początek XVI wieku)*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1999.

BECK, Friedrich. Die „Deutsche Schrift“ – Medium in fünf Jahrhunderten deutscher Geschichte, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, Bd. 37, 1991, S. 453–479.

BECK, Friedrich, BECK, Lorenz Friedrich. *Die lateinische Schrift. Schriftzeugnisse aus dem deutschen Sprachgebiet vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Köln–Weimar–Wien: Böhlau Verlag, 2007.

BISCHOFF, Bernhard. *Paläographie des römischen Altertums und des abendländischen Mittelalters*. Bd. 3: *Unveränderte Auflage (Grundlagen der Germanistik, Bd. 24)*. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2004.

BOBOWSKI, Kazimierz. *Ewolucja pisma neogotyckiego na Śląsku od początku XVI do połowy XX wieku*. Wrocław–Warszawa: Uniwersytet Wrocławski, 1992.

CECCHERINI, Irene. La lettera merchantescha nei trattati di scrittura del Cinquecento. *Gazette du livre médiéval*, vol. 59, 2012, p. 1–21.

ČAPAITĖ, Rūta. Boguslavo Radvilos autografas XVII a. lotyniškojo kursyvo kontekste. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2020/2, 2020, p. 5–40.

ČAPAITĖ, Rūta. Lotyniškojo kursyvo įvairovė Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje asmens autografo aspektu (XV a. paskutinysis ketvirtis – XVI a.). In: *Ženkla, simboliai, prasmės. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimai pagalbinių istorijos mokslų aspektu: mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. R. Čapaitė, G. Zujienė. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2019, p. 185–239.

ČAPAITĖ, Rūta. Naujųjų laikų lotyniškojo kursyvo terminijos problemos. *Lietuvos istorijos metraštis*. 2020/1, 2020, p. 165–185.

ČAPAITĖ, Rūta. *Gotikinis kursyvas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vytauto raštinėje*. Vilnius: Versus Aureus, 2007.

CHACHAJ, Marian. *Zagraniczna edukacja Radziwiłłów, od początku XVI do połowy XVII wieku*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1995.

Galerja Nieświeżska portretów Radziwiłłowskich, opisana przez Edwarda Kotlubaja. Z drzeworytami Michała Starkama. Wilno: s. n., 1857.

FERENC, Mikołaj. *Mikołaj Radziwiłł „Rudy“ (ok. 1515–1584): działalność polityczna i wojskowa*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica“, 2008.

GIEYSZTOR, Aleksander. *Zarys dziejów pisma łacińskiego*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1973.

GLADYSZEWSKI, Ludwik ks. Korespondencja studentów bolońskich z prymasem Janem Łaskim w 1515 roku. *Studia Gnesnensia*, t. III, 1977, s. 262–280.

GÓRSKI, Karol. Neografia gotycka. *Podręcznik pisma neogotyckiego XVI–XX w.*, wydanie trzecie. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1978.

GUTZWILLER, Helmut. Die Entwicklung der Schrift in der Neuzeit, *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*. Bd. 38, 1992, S. 381–488.

HERDE, Peter. Die Schrift der Florentiner Behörden in der Frührenaissance (ca. 1400–1460). Ein Beitrag zur Frage des Übergangs von der gotischen zur humanistischen Schrift. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, Bd. 17, 1971, S. 302–335.

МАЛОБ, Владимир Н. *Происхождение современного письма. Палеография французских документов конца XV–XVIII в.* Москва: Наука, 1975.

MICHALEWICZOWA, Maria. Radziwiłł Jan, *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXX. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, s. 192–195.

MUZIKA, František. *Die schöne Schrift in der Entwicklung des lateinischen Alphabets*, Bd. I–II. Praha: Verlag Artia, 1965.

PETRUCCI, Armando. *Breve storia della scrittura latina. Nuova edizione riveduta e aggiornata*. [Roma]: Bagatto libri, 1992.

PRZEŹDZIECKI, Aleksander. *Jagiellonki polskie w XVI wieku*. T. I. Kraków: Drukarnia Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1868.

PULASKI, Franciszek. Listy Barbary Radziwiłłówny (pięć do Mikołaja Radziwiłła Rudego, jeden do Zygmunta Augusta). In: *Z wieku Mikołaja Reja. Księga jubileuszowa, 1505–1905*, część druga. Materiały, Ignacy Chrzanowski [przedm.]. Warszawa: Gebether i Wolf, 1905, s. 58–66.

PULASKI, Franciszek. *Nieznane listy Barbary Radziwiłłówny do Mikołaja Rudego i do Zygmunta Augusta*. Warszawa: Rubieszewski i Wrotnowski, 1906.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda. *Barbora Radvilaitė*. Vilnius: Vaga, 1999.

RAGAUSKIENĖ, Raimonda, RAGAUSKAS, Aivas. *Barboros Radvilaitės laiškai Žygimantui Augustui ir kitiems. Studija apie XVI a. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės moterų korespondenciją*. Vilnius: Vaga, 2001.

Renaissance handwriting. An Anthology of Italic Scripts by Alfred Fairbank and Bertold Wolpe. London: Faber and Faber limited, 1960.

SANTIFALLER, Leo. *Bozner Schreibrschriften der Neuzeit 1500–1851. Beiträge zu Paläographie. Mit 111 Tafeln*, Series: *Schriften des Instituts für Grenz- und Auslandsdeutschum an der Universität Marburg*, Hft 7. Jena: Verlag von Gustav Fischer, 1930.

SŁOWIŃSKI, Jan. Dawna sztuka pisania a możliwości identyfikacji pisma. In: *Kultura piśmienna średniowiecza i czasów nowożytnych. Problemy i konteksty badawcze = Written Culture of the Middle Ages and of Modern Times. The Research Problems and Contexts*. Redakcja naukowa ed. by P. Dymmel, B. Trelińska. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1998, s. 209–219.

SŁOWIŃSKI, Jan. Nauczanie pisania w szkołach Toruńskich XVI–XVIII w. *Zapiski Historyczne: poświęcone historii Pomorza i krajów bałtyckich*, t. 5, 1990, nr 4, s. 21–42.

STEFFENS, Franz. *Lateinische Paläographie. 125 Tafeln in Lichtdruck mit gegenüberstehender Transkription nebst Erläuterungen einer systematischen Darstellung der Entwicklung der lateinischen Schrift*. Trier: Verlag B. Veith, 1903.

STEINMANN, Martin. Die humanistische Schrift und die Anfänge des Humanismus in Basel. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel und Wappenkunde*, Bd. 22, 1976, S. 376–437.

STRYJKOWSKI, Maciej. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiej Rusi Macieja Strykowskiego. Wydanie nowe, będące dokładnem powtórzeniem wydania pierwotnego królewskiego z roku 1582, poprzedzone wiadomością o życiu i pismach Strykowskiego przez Mikołaja Malinowskiego, oraz rozprawą o latopiscach ruskich przez Daniłowicza, pomnożone przedrukiem dzieł pomniejszych Strykowskiego według pierwotnych wydań*. Warszawa: Nakład Gustawa Leona Glückberga, Księgarza, 1846.

TACENKO, N. Tamara. Zur Geschichte der deutschen Kursive im 16. Jahrhundert. Bemerkungen zur Entwicklung dieser Schrift anhand von Dokumenten einer Sammlung aus St. Petersburg. *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 1992, Bd. 38, S. 357–379.

WAGENDORFER, Martin. *Die Schrift des Eneas Silvius Piccolomini, Studi e steti*. Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 2008.

THE AUTOGRAPH OF JONAS RADVILA (SON OF MIKALOJUS RADVILA (*AMOR POLONIAE*)) : BETWEEN GOTHIC AND HUMANISM

Summary

RŪTA ČAPAITĖ

Late in the fifteenth and early in the sixteenth century, a wide variety of Gothic (from the old-fashioned to the one reflecting new modernising trends) and Mixed cursives were used in the Grand Duchy of Lithuania, and the Humanist cursive became widespread. The Lithuanian nobles born in the last thirty years or at the end of the fifteenth century used Mixed cursive, Humanist brush ductus cursive, and Humanist cursive.

What remains unclear is the cursive script that Jonas Radvila, the son of Mikalojus Radvila, Grand Chancellor of Lithuania and the palatine of Vilnius, learnt to write before his studies abroad. During his studies in Vienna and Bologna (1514–1515), learning foreign languages (Latin, German, Italian) was of particular importance. In 1515, Radvila wrote three letters, in his hand in Latin, to Archbishop Jan Łaski from Bologna. He used formal Humanist cursive of semi-cursive ductus (*cancellaresca italica*). The noble's autograph slightly varies depending on the accuracy and the speed of writing (from the almost calligraphic to a fairly regular version of *cancellaresca italica*).

Jonas Radvila's cursive is of the semi-cursive, almost brush ductus, when writing very accurately. This was in line with the requirements of Italian calligraphers of the first half of the sixteenth century,

and the same trends can be seen in the autographs of his contemporaries at the end of the fifteenth and the first half of the sixteenth century. When the nobleman wrote more hurriedly, his autograph acquired more cursive elements. This is also reflected in the autographs of his fellow students (the archbishop's nephews Jan and Hieronim Łaski) and his contemporaries.

Radvila's autograph suggests that the nobleman was taught calligraphy in his childhood. It is just not clear where and when. The Humanist cursive used by him contains elements of the Gothic cursive (Gothic or Gothicised forms of the letters *a*, *M*, *m*, *p*, *r*, the rounded *s*, *u* (*v*)). The question of how well he had mastered the German Gothic cursive remains unanswered. Bearing in mind the fact that he also learned German during his studies, there is no doubt that he had to write it. The latter question also arises with regard to the autograph of Radvila's brother, Stanislovas. In 1515, Stanislovas Radvila wrote a letter in Latin to Jan Łaski, Primate of Gniezno, in his own hand, in the Gothic cursive containing the elements of the Humanist cursive.

Gauta 2022 m. liepos mėn.
Priimta 2022 rugpjūčio mėn.

Rūta Č a p a i t ė – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotoja, Pagalbinių istorijos mokslų programos vadovė. Nuo 2008 m. Lotyniškosios paleografijos tarptautinio komiteto (*Comite International de paleographie latine*) narė.

El. paštas: ruta.capaite@gmail.com

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Tiltu g. 17, Vilnius LT-01101

ORCID: 0000-0003-3679-8731

